

A nem (*gender*) problematikája Oroszország északi közösségeinek életében

Gender “Shift” in Northern Communities of Russia? Workshop,
 2008. május 2–6., Cesvaine, Lettország.
 A Wenner-Gren Foundation és a Max Planck Institute
 for Social Anthropology támogatásával.
 Szervezők: Joachim Otto Habeck,
 Olga Povortoznyuk és Virginie Vaté

Még 2003 augusztusában fogalmazták meg az akkor szerveződő Szibéria-kutató központ (*Siberian Studies Centre*) munkatársai azokat a lehetséges közös kutatási irányokat, melyeket mértékadónak tekintenek a továbbiakban a maguk számára. Ezek között az első helyen szerepeltek a gendert és a nemzedékeket szem előtt tartó kutatások. A téma kezdeményezői a hallei régi (a 2000–2002 között Chris Hann vezette *Siberian Project Group*) és új (a fentebb említett, 2003–2007 között Joachim Otto Habeck koordinálta) Szibéria-kutatócsoport német kutatói, akiket nemcsak szakmai és etnikai, de baráti szálak is egymáshoz fűznek, melyek alapvetően közös németországi etnológiai szocializációjukon alapulnak. Az előző csoport nem csak a Szibéria tekintetében megfogalmazott tágabb problematikába kapcsolódott be, mely elsősorban a tulajdonviszonyokra vonatkozott; mindenekelőtt résztvevőinek személyes kutatói ambíciói határozták meg azt, hogy a második csoport milyen kutatási irányt választhatott magának. Ennek értelmében rendeztek meg 2003 novemberében Halléban és 2004 októberében Tartuban két konferenciát, mely elsősorban a fiatalok helyzetére és problémáira összpontosított. A második csoport azt kapta feladatul az intézet vezetésétől, hogy külső forrásokat is mozgósítson projektjei megvalósításakor. Így az egyik sikertelen pályázat is a genderek vizsgálatát tűzte ki céljául. 2006 végén Olga Povortoznyuknak – az Orosz Tudományos Akadémia moszkvai Néprajzi és Régészeti Intézete keretében működő, Dmitrij Funk vezette Szibéria-kutató csoport munkatársának – hallei megjelenésével olyan új folyamat kezdődött, melynek eredményeként rendezték meg ezt a meghívásos alapon szervezett workshopot Lettországban. Az amerikai Wenner-Gren alapítvány támogatásra méltónak találta a kezdeményezést, melyhez tudományos szervező politikájának megfelelően a Max Planck Intézet is csatlakozott.

A pályázat és a workshop célja az volt, hogy felvessen egy, a genderekkel kapcsolatos problematikát, ezzel lehetőséget teremtve arra, hogy az orosz északkal foglalko-

zó kutatások is bekerülhessenek a nemzetközi antropológia vérkeringésébe. A workshop színhelyének megválasztása is azt a célt szolgálta, hogy kommunikáció jöhessen létre nyugat és kelet közt e témában. A workshopot Rigától 178 kilométerre délnyugatra, Lettország belsejében, egy vidéki kastélyban rendezték meg. A kutatók egy jelentős része Halléhoz kapcsolódott, másik részét az orosz feminista kutatók adták; Németországon (egy fő) és Oroszországon (öt fő) kívül Anglia, Franciaország, Finnország, Észtország, az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország képviseltette magát egy-egy résztvevővel.

A workshop programját két és fél napon át előadások, majd különböző munkacsoportok plenáris ülései alkották. A harmincperces előadásokat tízperces, előzetesen felkért személyek által tartott vitafelvezetések és húszperces viták követték. Esténként vacsora közbeni informális beszélgetésre, a környéken tett kirándulásra, szaunázásra is lehetősége volt a meghívottaknak. Az előadások regionálisan Északnyugat-Oroszországra (Karéliára, Szentpétervárra és Moszkvára), valamint Szibériára (Novoszibirszk-re, Csukcsföldre, Jakutiára, a Krasznojarszki területre, a Jamal-félszigetre és Burjátíára) vonatkoztak, a kutatott közösségeket alapul véve: női (politikai, feminista) aktivistákra, nagyvárosi életre, réntartó és vadászközösségekre irányultak. Három kutatási irányzat képviseltette magát: míg a szociológusokra inkább a feminista megközelítés, addig a szociálintropológusokra a regionális leírások mellett a szovjet etnográfia kutatási hagyományainak továbbélése volt jellemző, és egyes (kivételes) esetekben szélesebben értelmezhető antropológiai megfontolásokat is megfogalmaztak.

A szervezők ötlete, hogy tudományos összejevetelt rendezzenek a nemek helyzetéről, a tipikusan posztsovjett megfontolások közé tartozik. Az októberi forradalom után az őslakos nők progresszív, haladó szerepet kaptak a szovjet társadalomban, miközben az őslakos férfilekosságot a hagyományos kultúra és a patriarchális értékrend képviselőiként bélyegezték meg. Ezt az álláspontot olyan gyakorlati lépések követték a hivatalos politika irányítói részéről, melyek e szerepeket emelték ki. Például az északi kis népek leningrádi (Herzen) főiskolájára elsősorban nőket vettek fel, és regionális viszonyok között is mindinkább nőket találtunk a bürokrácia gépezetében a kisebbségi kultúra képviselői között. Ez a kisebbségeket „támogató” politika a hetvenes évek második felére olyan szintre jutott, hogy a helyi értelmiséget képviselő nők már egyre gyakrabban választottak maguknak orosz (idegen) származású férfiakat életük párjául. Az őshonos társadalmak nemek szerinti szétválása mindmáig tart, egyre inkább elmélyül. A workshop ötlete és az előadások e problémakör köré szerveződtek. Azt hivatottak megvilágítani, hogy mi is a valós helyzet mind helyi alapon, mind a tudománypolitika érdekeit figyelembe véve. A workshop célja az volt, hogy a mai helyzet megvilágításán keresztül alapvető módszertani általánosítások levonása, kategóriák megfogalmazása után bekapcsolódjon a nemzetközi antropológia nemekre vonatkozó diskurzusába.

A workshop egyik nagy blokkjaként a tréfásan „nem réntartó” nagyvárosokra és modern környezetekre vonatkozó kutatások foghatók egybe. Ezek közül is kiemelkedett három előadás, melyek együtt tárgyalhatók, és nem tematikusan illeszkednek a fentebb megfogalmazott eredeti koncepcióhoz, hanem inkább csak akkor lesz igazán érthető a szerepük, ha az előzetes célkitűzést vesszük számításba. Erről a hármadról az mond-

ható el, hogy mindannyian szociológiai megközelítésűek, s minden esetben megkérdőjelezhető az előadók pártatlan (kutatói) szerepe. Arra kaptunk belőlük példát, hogy a posztszovjet társadalom felé irányuló nyugati (politikai) érdeklődés mennyiben határozza meg a kutatók és aktivisták hozzáállását mindkét, orosz és nyugati részről egyaránt. A Finnországból érkezett Meri Kulmala előadásában a karéliei női aktivisták önkéntes szerepét és hitvallását elemezte. A finn támogatók genderszemponitú változásokkal (a nők aktív szerepe és aránya különböző helyi társadalmi és politikai szerveződésekben) szembeni pozitív elvárásainak megfelelően az általa erős asszonyoknak (*power women*) nevezett réteg is pozitív képet és hozzáállást igyekszik mutatni az ilyen változásokról, hiszen ez anyagi érdeke is mind a karéliei aktivistáknak, mind a finn kutatóknak. Kulmala előadásában kizárólag pozitív szerepet tulajdonít ezeknek a nőknek. Ez az egyöntetűség az orosz társadalom nyilvános tereken és eseményeken tapasztalható alapvető társadalmi szerveződésére, a *pokazukha*, színlelés jelenségére hívja fel a figyelmet, melybe láthatóan a finn kutatót is sikeresen bevonták. Kulmala kutatói szerepét gyakorlatilag az is lehetetlenné teszi, hogy ugyanaz a finn állam támogatja őt is, mint a karéliei női aktivistákat „önkéntes” tevékenységük során. Tulajdonképpen a finn kutató terepkutatását kézenfekvő a finn állam ellenőrző körútként látni, hiszen beszámolója az illetékes finn bürokraták asztalán landol, a gyakorlati döntések mérlegelését szolgálva. Kutatása során Kulmala civil társadalmi szerveződések létrejöttét kezdeményezi, melynek vízióját – legalábbis véleményem szerint – a karéliei aktivisták a színlelések során könnyen keltették fel a finn kutatóknál. Az északi államok vonzódása a civil társadalmi szerveződésekhez könnyen megjeleníthető az orosz emberek által a gyerekkori szocializáció során elsajátított és nyilvános tereken, eseményeken kézenfekvőnek mutató magatartási normák (*pokazukha*) megjelenítésén keresztül. Natalja Puskarjova, a moszkvai Néprajzi Intézet munkatársa előadásában a feminista aktivisták, köztük saját maga számára kézenfekvő északi modellt mutatta be. Kulmalához hasonlóan ő is csak a pozitív jelenségeket veszi észre az idegen rendszerben (Skandinávia/Karélia), mely ugyanazon forrásból táplálkozik, mivel az orosz feminista elköteleződésű kutató munkáját is a Kulmala előadásában említett finn szervezetek támogatják anyagilag. Kulmala hozzászólásában kritikai megjegyzéseket tett a skandináv országokra vonatkozó adatokat illetően, míg Puskarjova a karéliei adatokat egészítette ki. Jelena Zdravomüszlova, a pétervári Európa Egyetem tanára a nevelőnők (hagyományos bétiszitter) kiválasztásának szempontjából rajzolt képet egy nagyváros női társadalmáról. Mégis, legalábbis számomra, azon megjegyzései lettek mértékadóak, amelyeket azzal kapcsolatban tett, hogy a civil társadalmi kezdeményezések anyagi forrásaiban nyugati szervezeteket lehet megnevezni. Minden nem állami kutatótevékenység Oroszországban kereskedelmi, melynek során az orosz partner a nyugati fél elvárásainak megfelelő eredményeket produkál (kutatósi) jelentéseiben. Ezzel összhangban a nyugati civil társadalmi kezdeményezések és az oroszok *pokazukha* (színlelésen alapuló) társadalomszervező magatartási formája egy ciklusban értelmezhető, melyben a különböző megközelítéseknek köszönhetően más szakaszok lesznek hangsúlyosak. A finn kutatók a pályázat írása során festenek dinamikus képet, vetítenek előre eredményeket a karéliei jelenségről, míg a karél nők a finn kutatók kutatóútját ellenőrző körútként fogják fel, melynek során szituatív jel-

leggel, mintha egy zárójelentés megírásáról lenne szó, mutatnak aktív magatartást. Az orosz résztvevők megközelítéseiben ellentmondások voltak megfigyelhetők annak tekintetében, hogy a posztszovjet feminista elköteleződések mennyiben tekinthetők a húszas–harmincas években életre kelő korai szovjet feminista hagyományok szerves folytatásának. A fenti szociológiai szempontú kutatásokhoz kapcsolható Tatjana Barcsunovának a novoszibirszki leszbikusokról szóló előadása. A Novoszibirszkben tapasztaltak több lehetséges értelmezési kontextust vetettek fel. Az egyik a posztszovjet nagyváros Oroszország-szerte általános szerepére hívja fel a figyelmet. E tekintetben Novoszibirszket Szentpétervárral, Moszkvával és Jakutszkkal hasonlítja össze. A kutató előadásának megközelítése az Északnyugat-Oroszországban felerősödő orosz feminista mozgalommal való kapcsolatot vetette fel. Ezenfelül a családtól való elkülönülésre való törekvés az evenkik körében tapasztalható *manakan*- (egyedülvalóság-) érzés kontextusával mutat párhuzamot (lásd lentebb a Tatjana Szafonova és Sántha István előadásáról szóló beszámolót). Az előadásban taglaltak az oroszországi fiatalsághoz kötődő identitáskeresés koronként változó, posztszovjet kifejezési eszköztárára hívták fel elsődlegesen a workshopon részt vevők figyelmét. Petra Retmann nem tudott személyesen eljönni Kanadából a workshopra, hogy megvitassa előadása vonatkozásait. Natalja Puskarjova ismertetésében a réntartó korjások számára egyértelműen csak jóként jelentkezett az őket körülvevő táj (a kanadai kutató alapfelvetése volt, hogy a korjások számára a természet, az időjárás, az őket körülvevő táj kizárólag pozitív értékeket hordoz magában), amiben Meri Kulmalának, a karjalai nőmozgalomnak és az interpretálónak a skandináv államokban a nők egyértelműen pozitív szerepéről vallott megközelítését lehetett felfedezni. Ez arra enged következtetni, és e vonatkozásban még Aimar Ventselnek Lilija Vinokurova dolgozatáról szóló interpretációját kell még itt talán tárgyalnunk (lásd lentebb!), hogy az előadók személyes jelenléte nélkül nincs értelme dolgozatokat megvitatni, hiszen akkor csak az interpretálók személyes elköteleződéséről és tudományos megközelítéséről lehet véleményeket ütköztetni, és kevésbé magukról a dolgozatokról. Azzal a tanulsággal zárhattuk az előadásokat, hogy nemcsak a terepen, hanem a konferenciákon is hasznos szétválasztani a narratívákat és a gyakorlatot.

A workshop másik nagy blokkjába sorolható kutatások réntartó közösségek genderviszonyait igyekeztek bemutatni, tisztázni. Elsőként vegyünk két előadást, melyekben az előadók demográfiai adatokat igyekeztek interpretálni. Jelena Liarszkaja eredetileg a pétervári Orosz Néprajzi Múzeum és a helyi Európa Egyetem, majd a Max Planck Intézet Szibéria-kutató központjának harmadik, női nemzedékét képviselte a lettországi tudományos ülészen. Kutatása középpontjába a Jamal-félsziget nomád nyelveire vonatkozó demográfiai adatok kerültek. Úgy gondolta, hogy a jamali példa jól használható lesz más szibériai réntartó csoportok nemi alapú szétválásának összehasonlító értelmezésénél is. Sajnálatos módon esete sajátos történeti okok miatt nem érvényes más vonatkozásokban, ugyanis a jamali nyelvecek az orosz és a szovjet réntartás kirakatpéldái lettek, így elszigetelten fejlődtek, azaz nem „romlottak” a többi északi tundrai és tajgai réntartó közösségekhez hasonlóan. Liarszkaja azt találta, hogy a Jamal félszigeten nem tapasztalható nemek menti eltolódás a házasságokat alapul véve. A másik demográfiai kutatásról szóló beszámoló John Ziker nevéhez fűződött,

aki az Amerikai Egyesült Államok Idaho állambeli Boise Egyetemének antropológiatanára. Előadásában a Tajmír-félszigeten élő vadász dolgánok adataihoz keresett megfeleléseket az 1926–1927-es északi népszámlálás kérdőíveit elemezve. Tulajdonképpen kategóriákat feleltetett meg egymásnak a két időszakból. Arra jutott, hogy érdekes módon a nők lényegesen kisebb arányban jelentkeznek, mint a férfiak, a census adataiban. A nők illetén láthatatlansága azzal hozható összefüggésbe, hogy a kérdőívek elsősorban a tulajdonviszonyokat hivatottak tisztázni, melyek férfiakhoz kötődtek, a kérdőíveket összeállító szovjet tudománypolitika irányító szervei előzetes elvárásainak megfelelően. E népszámlálás alapján telepítették le és összpontosították Szibéria több nomád népcsoportját. A népszámlálás több további, a tulajdonviszonyok tisztázását célzó kutatóút alapjául szolgált, ami azért fontos, mert a fiatal szovjet hatalom híján volt anyagi forrásoknak, és ezzel összefüggően azért is, mert ezek a vizsgáldások szolgáltak alapul a harmincas évek közepén, a sztálini represszió során a sámánok és a kulákok üldözésekor.

A réntartó blokk másik sorozatába a jakutiai (és kapcsolódó) anyagok sorolhatók. Kezdjük mindjárt Piers Vitebsky (Cambridge, Scott Polar Research Institute) előadásával a tajgai even réntartó brigádok ellátó asszonyának (*csumrabotnyica*) szerepéről! A szovjet rendszer az addig családi alapon vándorló csoportokat kolhozok keretében működő brigádokba rendezte. Így idegenek kezdtek el együtt vándorolni, és a brigád férfi tagjait kiszolgáló nő személye is kérdéses lett. A *csumrabotnyica* a brigádvezető vagy egy másik munkás feleségeként a többiekben irigységét és agressziót keltett, melyet a faluban (italozással vagy/és „csajozással”) vezettek le. A gorbacsovi peresztrojka után ezek a nők már mint nagymamák kapnak szerepet a nomád réntartó evenek életében. Vitebsky vitatja, hogy a szovjet időkben a brigád tagjainak szexuális igényeit is kiszolgálták volna. Zdravomüszlova kapcsolatot lát a posztszovjet nagyvárosokban megjelenő kaukázusi, elsősorban örmény építőbrigádok szervezeti felépítésében, melyben a háztartásvezető nőnek van az even réntartókhoz hasonló szerepe. Ez esetben e szerveződés gyökere az örmény nagycsalád szerveződésében lelhető fel. Lilija Vinokurova nem tudott személyesen részt venni a workshopon, így előadását Aimar Ventsel interpretálta a résztvevők számára. A téma – a férfiak hagyományos (falusi) szférákban való általános hiánya –, ahogy Ventsel állítja, tabunak számít Jakutiában, ezért kivételes, hogy egyáltalán szóba kerülhet egy (jellemző módon) külföldi konferencián. A szovjet értékek háttérbe szorulása után a hagyományos társadalom patriarchális értékei jelentkeztek alternatívaként a jakutok számára, miközben posztszovjet kontextusban, a jakutiai nacionalizmus felerősödésével párhuzamosan – a szovjet társadalmi viszonyok eredményeként – a mindennapi életben olyan hagyományosan nacionalista szférákban, mint a család, a férfiak hiánya jellemző. Az előadás és az interpretálás módja (titokképzés) megfelel a mindennapi életben jelentkező jakut kommunikációs stratégiáknak. Másrészt a jelenség egybeesik a család Oroszország-szerre tapasztalható, hagyományos krízisével, amely a férfiak hiányával áll kapcsolatban, amely arra vezeti a nőket, hogy máshol nézzenek pár, férj után, aminek következtében az interetnikus házasságok előnyben részesítése figyelhető meg mindenfelé, különösen az intelligencia körében. Aimar Ventsel, a tartui Irodalmi Múzeum munkatársa a fiatalok szexuális gyakorlatának rejtett jelenségéről értekezett, amit a dolgánok körében

végzett terepmunkája során tapasztalt. A felnőttek és az idősek normái gyakorlatilag nehezen összeegyeztethetők a fiatalok gyakorlatával. Az idősek narratívái tiltanak mindenféle házasság előtti nemi gyakorlatot. Ennek az a következménye, hogy a fiatalok kénytelenek kvázi titkos, csak az egy nemzedékbe tartozók számára nyilvános partikat szervezni, melyek a házasság előtti szexuális élet tereit is jelentik számukra. A dolgozók inkább jakutos társadalmi szervezet mentén szervezik életüket, fogalmazzák meg az ezekre vonatkozó normákat. A fiatalság számára a mindennapi élet gyakorlata mégis több tekintetben nincs összhangban ezekkel a merev normákkal. A nemzedékek közötti különbségek inkább arra hívják fel a figyelmet, hogy a felnőttek és a fiatalok hasonló gyakorlatot folytatnak, melyre a fiatalok számára kevesebb tér és alkalom adódik. Vitebsky szerint ez az értékeltolódás nem elsősorban nemzedékek közötti diakronikus folyamatként, hanem a posztszovjet korszakban jelentkező szinkrón divatként értelmezhető.

Tatjana Szafonova és Sántha István provokatív témáikkal és elemzési módjukkal keltették fel mások figyelmét. Mindkét előadás a 2006-os, burjátiai evenkik körében végzett közös terepmunkájuk során tapasztaltakon alapul. Az első előadásban Tatjana Szafonova arra hívta fel a figyelmet, hogy a nyugati társadalmunkban oly szokatlannak leírt jelenség, mint a fiús leány (*pacanka*), természetes jelenség az evenkik körében. Senki nem talált semmi különösöt abban, ha egy leány egyedül él. A jelenség értelmezése nem azon alapul, hogy egy anya egyedül áll, mert például leánya van, hanem az evenki társadalom azon jelenségei közé tartozik, melyeknél az egyenlőségi alapon való társadalomszerveződés lesz meghatározó. Nyugati megközelítésben egy nőnek joga van bármilyen eseményen részt venni vagy távol maradni, ami alól a család sem jelent kivételt. Nem is igazán családról kellene beszélnünk az evenkik esetében, hanem egy férfi és egy nő párosáról (*conjugal unite*), mely nem feltétlenül stabil és megmaradó egység. Ennek legfőbb funkciója, ha egyáltalán beszélhetünk funkcióról az evenkik tekintetében, a gyerekek nemzése, de például a nevelés már nem kizárólag a szülők feladata, hanem mindenki másé is legalább annyira. Az egyedülállóság (*manakan*) alapvető és meghatározó érzelmi állapota egy evenki egyén létének; a jelentősége abban nyilvánul meg, hogy annak, aki egyedül van, mindig lehetősége van szabadon részt venni más evenkikkel egyenlőségi alapon szerveződő tevékenységben. Ezért az egyedülvalóság a társadalomszerveződés egyik alapvető és meghatározó jelensége. Az evenkiség sokkal inkább az egyénben megfogható jelenség, aki nyitott más evenkikkel közösen végezni valamit, és nem a családdal, ahol a megszokott kötelékek zavaró tényezőként jelentkeznek a másokkal való kapcsolatok gyakorlásakor. Még amikor egy nem egyedülálló evenkivel találkozunk, akkor is megfigyelhetők bizonyos helyzetekben az egyedülvalóság iránti vágyak. Sántha István előadásában az evenkik körében meghatározó agresszív viselkedés és flörtölő magatartás kapcsolatáról értekezett. Saját tereptapasztalatai alapján azt állította, hogy a mindenhol jelentős kisebbségben élő evenkiknél a nemek szerinti munkamegosztás nem alapvetően evenki bélyeg, hanem a többségi hierarchikus külvilág (oroszkok, burjátok) elvárásainak felelnek meg ekkor az evenkik. Másrészt az evenki társadalom a szegénységi társadalmak között tárgyalandó, melyek körében egy-egy ritka dolog, mint az alkohol vagy a benzin rendkívüli jelentőségű; az evenkik gyakorlatilag nem tudnak nemet mondani olyan cselekvéssorokra,

melyek ilyen eredménnyel kecsegtetnek. A burjátiai evenkik nem réntartók sok hasonló evenki csoporthoz hasonlóan, hanem vadászattal és lótarással foglalkoztak hagyományosan. Igaz, hogy ma nem vadászhatnak szabadon területeiken, hanem a szomszédos burjátokhoz hasonlóan elsősorban marhatartással foglalkoznak. Az állattartással kapcsolatos mindennapi feladatokat a férj és a feleség közösen igyekszik elvégezni. Nem beszélhetünk olyan jellegű munkamegosztásról, mely a burjátokra jellemző, hogy egy-egy munkafolyamatot kizárólag csak az egyik nem képviselője végezhet el. Az állattartással kapcsolatos munkamegosztásnál a szituatív jelleg lesz jellemző, melyet az idegenek jelenléte mélyít el igazán. Az állattartással kapcsolatos munka monotonitását megtörendő a nomád evenkik minden alkalmat megragadnak, hogy a faluba menjenek. A faluban a szegénységi kultúra képviselőiként fellépő evenki pár úgymond versengésbe kezd, mely a vodkához jutást segíti elő. A férj és a feleség külön lép fel ezekben a helyzetekben. Kerülik egymás társaságát, de így is alkalmuk lesz, hogy kifejezzék szabadságérzésüket, a férj agresszivitásával, a nő flörtöléssel, az idegenek irányába. A nomád evenki gyerekek tevékenységei során nem figyelhető meg a nemek szerinti megosztás. Sántha István és Tatjana Szafonova fényképfelvételeken elemezte az elkapás-megtartás-elengedés magatartássorát, ami arra enged következtetni, hogy míg az elkapás élvezetet okoz, addig a megtartás már vegyes érzelmekkel jár, és az elengedés már igazán nehéz feladatnak bizonyul nemcsak a gyerekek, de a felnőttek számára is. A kutatók azt állítják, hogy az agresszió és a flörtölés a gyerekeknél nincs még szétválasztva, hanem ez később az idegenek hatására történik meg. Saját társadalmuk normáit vetítik rá az idegenek az evenkikre, mikor a férfiakat agresszívnek, a nőket pedig flörtölőnek látják. A nomád evenkik manapság a falusi környezetben a férj és a feleség által különváltan folytatott agresszív-flörtölő magatartással ellensúlyozzák monoton állattartó életmódjukat, frissítik fel párkapcsolatukat. Az előadás második felében Sántha István az idegenekkel folytatott hagyományos (kereskedő) kapcsolatot elemezte különböző antropológusok elemzésén keresztül, hogy miként változtak ezek a szokások különböző korokban. Az *andaki* kapcsolat az evenki vadász és az idegen kereskedő között működik. A kapcsolat nemcsak gazdasági jellegű, de társadalmi vonatkozásokat is magában foglal. A társadalmi vonatkozások posztszovjet kontextusban mobilitást adnak az evenki nőknek idegen környezetbe kerüléskor.

A workshop záróbeszélgetésén a résztvevők közül többen aggályukat fejezték ki, hogy nem tartják jó ötletnek a mindenáron való ragaszkodást a „shift” kifejezéshez a főcímben, mivel több tekintetben nem váltásról, hanem (kör)folyamatokról lehet beszélni, melyeket egy-egy közösségnek a környezetében történt változásokra való természetes reagálásaként (is) lehet értelmezni. Mások inkább megkérdőjelezték volna a *gender shift* egyértelmű jelentőségét. A konferencia szervezőinek többsége, úgy tűnt, mégis inkább ragaszkodott volna eredeti elképzeléseihez (és a címhez), hiszen ezzel tudták a workshop létjogosultságát mások számára a legkézenfekvőbben magyarázni. A záróbeszélgetés másik kulcsfontosságú kérdése az előadások alapján a közeljövőben készítenő cikkek leghasznosabb publikálása körül vetődött fel. A konferencia szervezői a *Sibirica* című folyóirat különszámát találták a közreadás legjobb fórumának. Ám többen ezzel kapcsolatban kifejezték azon aggályukat, hogy ez esetben csak a szűkebb regionális szakmához jutna el a workshop üzenete, míg egy neves kiadó, mondjuk az

Ashgate gondozásában más, nem Szibériával foglalkozó antropológus, szociológus, genderkutató is betekintést kaphatna a workshop során kialakuló diskurzusba. Végül a résztvevők kifejezték azon véleményüket, hogy a workshop legfontosabb eredményének a különböző álláspontú kutatók diskurzusának beindulását lehet tekinteni. És szerencsés lenne, ha a jövőben lehetőség adódna ennek folytatására és elmélyítésére. A Riga felé vezető úton a különböző megközelítésű csoportok már ismét saját szakmai köreiket építgették a (közel)jövő vonatkozásában, ami arra utal, hogy a kezdeti lépések után az áttörő koncepcionális (teoretikus és módszertani) változásokra még várunk kell.